

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 10 від 20.05.2021)*

Редакційна колегія:

*Александрова О.С. – доктор філософських наук, професор
Додонов Р.О. – доктор філософських наук, професор
Горбань О.В. – доктор філософських наук, професор
Додонova В.І. – доктор філософських наук, професор
Колінько М.В. – доктор філософських наук, доцент
Ломачинська І.М. – доктор філософських наук, професор
Филипович Л.О. – доктор філософських наук, професор*

Ф 56 Київські філософські студії : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 21 травня 2021 р.) : тези доповідей / за заг. ред. проф. Р.О. Додонova. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. – 370 с.

Збірник містить тези доповідей і виступів учасників Всеукраїнської наукової конференції «Київські філософські студії», яка відбулася в Київському університеті імені Бориса Грінченка 21 травня 2021 року. У поданих матеріалах висвітлено широке коло актуальних проблем сучасної гуманітаристики, зокрема таких її галузей як: філософія міста, урбаністика, історія філософії, соціальна і політична філософія, філософія культури, етика, естетика, релігієзнавство, філософія освіти, політологія тощо.

Збірник адресовано науковцям, викладачам вищої школи, аспірантам, докторантам, студентам, усім, хто цікавиться розвитком філософської думки. Матеріали подані в авторській редакції англійською та українською мовами. Відповідальність за грамотність, науковий і літературний зміст, достовірність фактів і посилань несуть автори тез.

<i>Аліна Батечко, Ольга Смолянова.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	141
<i>Олександра Верюжська, Іванна Кашицька.</i> ЕТИКА СВОБОДИ ТА ЦІННІСТЬ ТИШІ	144
<i>Крістіна Довга.</i> ТЕМА ЖІНКИ І ВІЙНИ: ЦІННІСНО- СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ	147
<i>Богдана Дубенюк.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ	155
<i>Валерія Завадська.</i> «ЗНАКИ, ЩО ПОДАЄ НАМ СВІТ...»	157
<i>Мар'ям Ісоєва.</i> ПЕРЕВАГИ ТА ЗАГРОЗИ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ АВТОМАТИЧНОГО ГЕНЕРУВАННЯ ПРИРОДНОМОВНОГО ТЕКСТУ	160
<i>Анастасія Кірієнко.</i> ЦІННІСТЬ ДРУЖБИ	163
<i>Олександр Коннов.</i> МІСЦЕ ЛЮДИНИ У ТЕХНОЦЕНТРИЧНІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	166
<i>Олена Лобанчук.</i> ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	169
<i>Марія Малецька.</i> ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИМІРІ ФІЛОСОФІЇ ВІДЕОГРИ	173
<i>Ярослава Мізюк.</i> ФІЛОСОФІЯ СЕНСУ ЖИТТЯ	177
<i>Тая Михальчук, Катерина Улянченко, Анастасія Гриник.</i> ЛЮДИНА В ПОШУКАХ ЩАСТЯ	180
<i>Вероніка Нарольська.</i> ЕТИКА САМОТНОСТІ ЯК МОМЕНТ ПРИЙНЯТТЯ СЕБЕ	182
<i>Анна Недашківська.</i> ОРДЕРНА СИСТЕМА АРХІТЕКТУРИ АНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	184
<i>Галина Пилипчук.</i> ФІЛОСОФІЯ ЩАСТЯ	187
<i>Тетяна Проценко, Руслана Нелепенко, Тетяна Палійчук.</i> ЖИТТЯ ЯК ФЕНОМЕН ПРЕКРАСНОГО І СТИМУЛ ДО УСПІХУ	190
<i>Марія Середа.</i> МУДРІСТЬ У ВИМІРІ ЕТИКИ	192
<i>Світлана Хрипко.</i> ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ЗРІЛОГО ВИБОРУ В ЦІННІСНОМУ ПРОСТОРІ БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ	195

*Світлана Хрипко,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ЗРІЛОГО ВИБОРУ В ЦІННІСНОМУ ПРОСТОРІ БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Самотність – це апріорний феномен, що так чи інакше (явно чи мікшовано, помітно чи приховано, гостро чи обережно) торкається життя кожної без винятку людини. Життя – це шлях до себе, пізнання себе, зустрічі зі своїм «я». Життя – це дивна суміш надзвичайних миттєвостей, неочікуваних ударів долі, жорстокої нудьги та суму. Кожен етап життєвої дороги характеризується знаковими саме для нього цінностями та вартісними акцентами долі, які, в свою чергу, є втіленням вибору. Вибір – завжди за людиною і завжди є ціннісно-мотиваційним втіленням її зрілості. Одним з критеріїв зрілості є відсутність панічного страху самотності. Людина – це сирота Буття. Плин часу відтіняє духовний бік сирітства – «людина схована в обгортку індивідуального існування, за якою пульсує самотнє переживання і сприйняття. Така обгортка віддаляє людину від рештки всього Буття» космічно замикає її в рамках власного вольового «єго» [14, с.20; 21, с.21]. Отже, самотність – це вкрай дисийний, суперечливий, полівекторний, багатогранний, поліконтекстний і невичерпний за своєю амбівалентною природою феномен, що обертаючись то руйнівним самознищенням і пригніченням особистості, то апелюючи до її творчого і вільного началом є втіленням унікального, екстраординарного, неповторного, ексклюзивного людського «я».

Як соціальна істота людина іманентно тяжіє до *розкоші спілкування*, яке будучи однією зі стрижневих цінностей втілює динаміку соціалізації, радості й тривоги, віру і сумніви, прагнення бути затребуваним, взаємодопомогу і т.п. Спілкування, комунікація – це дар контакту, який відкриває шлях до людей і до себе, розкриває культуру діалогу і пізнання «іншого» крізь призму свого «я», крізь контекст уміння сказати-почути-зрозуміти-опонувати. Спілкування породжує зрілість думок і висловів, доречність мовчання і оптимальну самодостатність діалогом «свій-чужий», «свій-інший», тощо. Але зрілість як акме-стан духовного буття особистості не завжди передбачає сфокусованість на колективний формат визнання, на пріоритет феномену «Ми». Зрілість може втілювати і свідому потребу у відособленні (усамітненні). Відчуження і самота (вимушені чи свідомі) можуть стати фундаментом життя, виживання, духовного зростання, самоствердження тощо. Самотність як феномен духовного життя особистості – це не завжди антипод комунікації, адже всі доленосні рішення людиною приймаються на самоті, сам-на-сам зі своїм «Я», зі своєю совістю, на своєму шляху до самого себе...

Період тривалої чи мікшованої самоти проходить крізь долю всіх і кожного. Не винятком є і сфера наукового світу. Самотність є прямим або побічним об'єктом багатьох досліджень в просторі філософії, соціології та психології. Цікавою *особливістю проблемної літератури* є той факт, що в простір розуміння феномену самотності кожний автор вкладає власний досвід, власне розуміння даного явища та його специфіки і ролі. Базуючись на філософському аналізі та великій кількості досліджень, самотність розглядається під різними кутами зору: як настрій, почуття дискомфорту, страх (соціофобію та антропофобію), переживання втрати, дефіцит довіри та прив'язаності, самовільне відчуження або як почуття соціального голоду, біль недостатнього визнання, любові, близькості, або навіть як генетичну мітку. Самотність по-різному *відтіняє біографії* філософів – ригористично-бравадний аскетизм (Діоген), добровільне усамітнення (І. Кант), самотність як гостре страждання (Гегель), хвороблива самотність (Ніцше), зріла самотність (Г. Арендт), ізолюваність (Е. Франкл), нестерпна відчуженість (О. Солженіцин), самотник-пілігрим мандрівний філософ (Г. Сковорода), загубленість (М. Гоголь), аНтеїстична туга (прив'язаність до рідної землі) і ностальгія (Т. Шевченко), загублена українська людина як психоетнічний портрет українця (М. Шлемкевич), етно-опоетизоване усамітнення (Л. Українка) тощо.

Побічно чи акцентовано проблематика самотності не оминула й увагу самих мислителів. Від ідей платонізму і аскетизму античності вектор самотності переходить в добу середньовіччя, де склався навіть «культ самотності як умови зосередженого, інтимного спілкування з Богом» [9, с.112]. Спілкування з Богом – це і є молитва. Тому дозволимо зробити припущення – середньовічний період втілював акцент духовної самотності, т.зв. *молитовної самотності*, самотності зустрічі з Творцем і здатності Його почути саме на самоті.

Надалі – від філософії Відродження і Нового Часу через (самотність як критерій людини - неповторної особистості) через екзистенціалізм (самота як метафізична властивість людської сутності) і до сьогодення дана проблематика отримала безліч дефініційних граней. Як «вічну і багатолику» характеризує самотність І.Кон [10, с.40-42], У. Садлер та Т. Джонсон – як «гостре відчуття..., що показує розкол основної реальної сітки відносин», а М. Міцелі та Б. Мораш – як результат реакції на сприйняття того факту, що «соціальні зв'язки індивіда не співмірні з певним внутрішнім стандартом», К. Роджерс та Ф. Уайтхорн – як зовнішню маску, що є результатом «відчуження від самих себе», Ш. Тейлор та Д. Сірс – виокремлюють самотність як сирість, тривкість буття, невідповідність дійсного і бажаного: «відчуття суб'єктивного дискомфорту, яке ми переживаємо, коли наші соціальні відносини позбавлені якоїсь важливої якості», Д. Фішер як про деструктивну форму сприйняття, забутість, покинутість, непотрібність. Крізь призму поняття свободи до осмислення самотності підходить Е. Фромм констатує, що розвиток індивідуалізації призводить до посилення ізоляції, невпевненості і тим самим стає місце людини в світі і сенс її життя стає все більш сумнівними. Одночасно росте і почуття безсилля та нікчемності людини. Стаючи індивідуальністю – акцентує Е. Фромм – ми опиняємось в самотності і

зустрічаємось один на один зі світом у всіх його небезпечних і гнітючих проявах. Як глибинну основу індивідуального буття характеризує самотність Ж.-П. Сартра та інші представники екзистенціалізму. Неординарно окреслюють самоту сучасні російські дослідники – «самотність – це не те, що можна побачити, це те, чого не можна побачити... зовнішні обставини не мають принципово вирішального значення... людина відчуває себе самотньою незалежно від присутності поряд інших людей – друзів, родичів, випадкових знайомих...» [26, с.17-18, 36-37]. Певним гімном самотності є проблемні роботи українських філософів Михайла Мовчана та Назіпа Хамітова. Останній, вводячи в наукових простір поняття метаантропології як межових рівнів чоловічого і жіночого начала, в контексті проблеми роздвоєності людського буття виокремлює жіночу та чоловічу іпостасі самоти як детермінанти відчуття самотності і сирітства.

Як в грецькій мові існує декілька термінів, означаючих любов: ерос, людус, манія, сторге, прагма, агапе, філію, так і в українській мовленнєвій традиції (на відміну від англійської) є доволі розгалужена палітра контекстних синонімів поняття самотність. А саме: *усамітнення* – добровільне прагнення до тимчасової самотності; *самота* – безособова самотність; *сам-на-сам* – фактична позаемоційна самотність; *самітництво* – духовне покликання до самотності; *одинак, одинець, бурлак чи одиначка* – безшлюбність; *відлюдкуватість* – хвороблива асоціальність; *відчуженість* – принципова самотність; *ізолюваність* – вимушена самотність; *самостійництво* – схильність до сепаратизму, владна, децю авторитарна самотність. Саме *самостійницькі тенденції*, вважається, притаманні політичному контексту української ментальності як такої [6]. А опостизоване *усамітнення*, кордоцентризм, тенденції індивідуалізму є класичними рисами менталітету українців.

Акцентовано ідея самотності простежується і в просторі української антропоніміки – це такі прізвища як Одинак, Одинець, Бурлака, Безрідник, Самітник, Вдовець, Сирота, Нічийний...

Людина на самоті приходить в цей світ... на самоті його і покидає. Мить переходу в інший втаємничений вимір буття – те, до чого всі йдуть і чого бояться. І ця мить втілює ту глибину і велич самотності, яку світський дискурс не торкається навіть побіжно. І цей контекст самотності чи не єдиний, який не втілює вольовий фактор та свідомий людський вибір як такий, адже «людина – єдина у світі істота, яка усвідомлює, що вона не за своїм бажанням з'явилась на цьому світі і не за своєю волею помре» [3, с.4; 12]. Самотність – це і стан, і процес, і факт, і дія, і причина, і результат, і відчуття, і враження, і критерій, і якісний зміст критерію... Універсальної дефініції самотності не існує, адже вона належить- за твердженням Мовчана М. - «до переліку тих понять, реальний життєвий смисл яких, здавалося б, чітко уявляється навіть в буденній свідомості, але така ясність оманлива, бо вона приховує складний суперечливий зміст, який немовби вислизає з раціонального аналізу» [14, с.8]. Варто акцентувати, що проблематика самотності репрезентує загальнолюдський вимір, адже вона існує стільки, скільки існує людство (в усіх культурно-історичних і регіональних вимірах), скільки існує

людська пам'ять як така. Ця проблема *«вічна, бо не залежить від суспільно-економічних формацій чи цивілізацій, а властива їм усім»* [14, с.8].

Безумовно будь-який тип самотності включає певні контексти і інших форм вияву, але спробуємо систематизувати даний феномен з посиленою акцентуацією того чи іншого ціннісного виразника.

Стереотиповані уявлення про самотність як правило втілюють негативні контексти розуміння цього явища на кшталт вимушеної ізоляції, помітної замкнутості, аномії, депресії, мінімізації комунікації, втрати, відсутності усталених стосунків (родина, друзі, колеги), відчуження, насильне відсторонення, примусове обмеження контактів, помітної асоціальності (соціофобія), туги (фактична відсутність бажаного), ледь усвідомлений страх або й гострий моторошний жах від можливості залишитись наодинці з собою (оскільки сам-на-сам скучно-нудно-марудно), дзеркальне відображення ілюзії (людина щиро будує плани, думає..., а насправді - пуста), нестерпне відчуття «самотності на грані», тощо.

Як стереотипи поділяються на внутрішні, іманентно усталені (самі про себе,) і зовнішні (що інші кажуть, загальноприйнятна думка зі сторони), так і самотність має внутрішній (метафізично властивий) та зовнішній аспект вияву і розуміння. В стереотипному форматі розуміння і потрактування самотності мінімізована ціннісна складова і, як правило, превалюють чинники вимушеності, примусу, а не власного свідомого вибору.

Але в зрізі заявленої теми констатуємо – яким би гострим, чужим і руйнуючим не був би той чи інший формат примусової самотності, якщо людина зберігає своє «я» і продовжує жити в заданих умовах – значить вона карбує і обирає життя і цінність життя. Вибір завжди за людиною. Життя стає маркером вибору. Найтяжчий формат вимушеної самотності, ізоляції та відчуження можуть стати як кроком до морального розтління, так і джерелом духовного зростання та кристалізації кращих людських властивостей. Як стверджує народна мудрість – *в темні часи чіткіше видно світлих людей*. Доречним у цьому контексті є відомий афоризм: *« друг – це та людина, яка входить в твої двері, коли весь світ через них виходить»*.

Самотність як травма є чи не найнебезпечнішим втіленням вищенаведеного явища. Класичним втіленням останнього є ПТС (посттравматичний стресовий розлад) – стан «за межами можливого», за класичним визначенням К. Ясперса.

Універсальних психо-філософських конструкцій та методик виходу з ПТС не існує. Фраза *«я себе знаю»* – не небезпідставна. Комуś вкрай необхідне саме спілкування, а комуś самотність і спокій. Хтось потребує лікаря-фахівця, а інший – доньку, сина, когось із рідних і близьких. Комуś треба виговоритись, а комуś – сховатись від усіх з книжкою. Одним треба все забути, щоб жити далі, а іншим, навпаки – пам'ятати. Жертва насилля, чудом жива жертва замовного вбивства, свідок пожежі власної оселі, свідок жахливого вбивства матері і т.п. – все-таки більш самотні, ніж група біженців з окупованої території. І ці приклади піару не

підпадають. «*Мати, яка втратила на війні сина, ніколи не заговорить мовою переможця*» – ці слова Ромена Ролана напрочуд влучно підкреслюють стрижневу, на нашу думку, тезу – самотність є глибоко приватною таїною, у кожного свої шрами і почерк самоти.

«*Найтемніша ніч закінчується сходом сонця*» – говорить народна мудрість. Можливо саме для цього і потрібно в своєму житті пройти крізь стресову ситуацію і вихопити те, заради чого варто було жити і вижити, і побачити і запам'ятати тих... хто були поряд. *Криза як самотність – життя як вчитель – цінності як вибір* – ця триєдність в тій чи іншій мірі пронизує долю всіх і кожного. І є глибинний сенс в словах наступного діалогу:

- *Коли ти опиняєшся на краю прірви, в тебе є лише два шляхи: або зірватись вниз, або злетіти в небо.*

- *Але ж люди не літають – це класика.*

- *А ти спробуй... ти хоч-би спробуй... і побачиш світло!*

Самотність як ціннісний вибір є, на нашу думку, не тільки позитивним виявом самоти як добровільного усамітнення, що насамперед пов'язане з екзистенціальним пошуком власного оптимуму, а навіть більше – є природнім, нормальним станом людського буття. *Життєвий шлях – це калейдоскоп рішень*. Власні рішення приймаються в тиші самоти. Серед шуму і гамірного галасливого натовпу рішення не приймаються (або вони не є власними, а є тими, що прийняті під тиском). Навіть гострі відчуття болю і страху, що зазвичай супроводжують стан самотності можуть втілювати позитивне навантаження і цінність життєстверджуючої дії. Адже, як стверджує східна мудрість: «*любити – це здатність взяти біль іншої людини на себе*». Доречним в цьому контексті є і глибинна за духовною суттю думка Джозефа Редьярд Кіплінга: «*Найшляхетнішим з усіх відомих людям видів страху – страх за долю іншої людини*».

Людина справжня – коли вона сама. На самоті маски і штучні образи не потрібні. Біль і страх в стані самотності акцентовано фокусують ціннісну суть людського «я. Так, в стані афекту (розум, інтелект чи свідомість вже не допоможуть) - оголюється людське єство. Якщо ж навпаки, людині притаманна стресостійкість, то в останню мить життя, за крок до можливої насильницької смерті вона (своїм останнім словом, дією, вчинком) свідомо демонструє цінність життєвого вибору. Отже самотність – це індикатор цінностей, жаги і поваги життя.

Самотність як покликання займає окремішню позицію в варіативності виявів даного феномену. Це потужна і ексклюзивна в усіх гранях царина буття самотності, адже вона втілює такі форми як **ісихазм** (від грец. *ήσυχία* — *спокій, тиша, усамітнення*) – християнський містичний світогляд, давня традиція духовних практик що втілює один з полюсів православного аскетизму. *Великі мовчальники* – саме так називають прихильників практики безперервної «екзистенційної молитви», що ставала засобом єднання з Богом «за благодаттю», а не за сутністю. *Відлюдники, самітники, монахи* – це унікальні духовні практики

Секція 4. Актуальні проблеми етики, естетики та філософії культури

самоти і молитви. *Молитва – це розмова з Богом.* Тому, самотність не є буквальною самотністю в світському чи академічному розумінні.

Католицька традиція теж має подібні приклади: Адоратки Служниці Святійшого Таїнства и Милосердя – AASC – Sorores Adoratrices Ancillae SS. Sacramenti et a Caritate, або Адоратки Крові Христової – ASC – Sorores Adoratrices Pretiosissimi Sanguinis. Монахині-адоратки постійно знаходяться в стані безперервної молитви. І в цьому їх покликання.

Подібна містична традиція є й в суфійській культурі. *«Скільки жудей душ на землі – стільки й шляхів до Бога»* - каже старий сліпий дервіш маленькій дівчинці йдучи через пустелю. *«Той, кого покликали – ніколи не загубиться»*, *«Ти підеши один? – Я знайду свій шлях. ... Той, хто має віру, ніколи не заблукає, ніколи не зіб'ється зі шляху»*, *«хто йде – той знайде дорогу»*, *«день смерті – це день весілля з Вічністю, це найважливіший день в житті»* – навіть цей мінімум реплік-цитат з к/ф «Баб`Азиз – пустельна трилогія» (кращого зразку кінематографічної культури суфіїв) – заворює «іншістю» самотнього буття в східній культурній традиції. Дві людини в океані піску... впевнено йдуть... адже їх покликали... Самотня людина досить часто ототожнює себе з *краплиною в океані*, про яку всі забули. Але як стверджує суфійська мудрість «якщо ми уподібимо Бога океану, а людину – краплині, тоді можна стверджувати, що роль суфізму (як наставника) – перенести краплину в океан. Наставник-вчитель вподібнюється річці, що впадає в океан. Краплині варто повірити себе річці, щоб та змогла перенести її в океан» [7, с.30]. Отже, самотність може стати джерелом духовної самоосвіти, як і життя – єдиним вчителем. Життєвих шлях – це шлях самопізнання, самоактуалізації і саморуйнування, рух до людей і дорога до себе. Будучи втіленням досвіду і пам'яті, освіта є самоосвітою, адже людина вчиться щодня, щохвилини, щомиті... сам-на-сам з собою і обличчям світу.

Підсумовуючи вищезазначене констатуємо функціональну амбівалентність природи самотності. В певних випадках вона може бути надзвичайно гнітючим, приголомшливо безнадійним, безвихідним і безперспективним почуттям, що руйнує або нищить особистість. В інших випадках самотність може стати храмом духу, стрижневою ланкою в осмисленні світу і себе в ньому, специфічним засобом винайдення і розкриття нових форм свободи. Самотність може стати знаком аристократичної гідності і символом піднесеності над людською суєтністю. В самотності можна знайти утіху. Вона може стати захисною ширмою від дріб'язкової повсякденності та ідейного і марнотратства. Отже, самотність може стати інструментом захисту індивіда від насильницької дії соціуму і в той же час болісно зачіпати долю тих, хто прагне близького довірливого приятелювання. Самотність може бути бажаною і насильницькою, вона руйнує і притягує... У кожного свої зрізи і індикатори самоти.

Висновки. Усі контексти розуміння самотності суб'єктивно різні, оскільки життєвих шлях, пам'ять, досвід у кожного індивідуальні і неповторні. Життя – це твір самоти, це занотовані на скрижалях пам'яті ідеї внутрішнього голосу.. Самотність – це духовно-світоглядний ПОЧЕРК певної людини. Самотність як

«почерк» може бути естетично каліграфічною, гнучкою, гармонійною і зрозумілою, а може і навпаки – ламаною, перекресленою, травматично-хворобливою, неможливою для прочитання, сприйняття і розуміння. Констатуємо - попри велику кількість цікавих і неординарних інтерпретацій, визначень, класифікацій – самотність у кожного своя. Для кожного важливим є те, до чого сам дійшов, що пропустив крізь власне «я», що закарбувалось у власних пам'яті, досвіді і долі. Самотність – це глибоко приватна сфера людського буття. Шрами самотності – у кожного ексклюзивні. Зріла самотність – вольовий ціннісний вибір. А цінності, як відомо, це зміст того слова з якого починається життя, коли в починається з чистого аркушу. І починається – на самоті.

Література

1. Annuario Pontificio, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2003
2. Баба Азиз. Пустынная трилогия – Режисер: Насер Хемир. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V8aA5EH3Xk0>
3. Варава Л.А. Особливості переживання особистістю почуття самотності у стані соціальної депривації: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2009: 20.
4. Григорій Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ: Наукова думка, 1983: 542.
5. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів. В 2-х томах. Зав. ред. С.М. Перевертун. Київ: Наукова Думка, 1973. Т. 1: 531. Т. 2: 574.
6. Григорієв Н.Я. Українська національна вдача. Вінніпег: Манітоба, 1941: 61.
7. Джавад Нурбахш. Беседы о суфийском пути. Пер. С англ. М.: Риэлтвивеб, 2009: 224.
8. Ісихазм. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007: Т. 1: 439-440.
9. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. М., 1989.
10. Кон И.С. Многоликое одиночество. *Знание – сила*. 1986. № 12.
11. Лабиринты одиночества: Пер.с англ. Сост., общ. ред. и предисл. Н.Е. Покровского. М., 1989: 624.
12. Литвак М. Психология одиночества. *Школьный психолог*. 2001. ноябрь (344).
13. Мішель Монтень. Пробі: в 3 Т. Пер. з фран. Анатолія Перепаді. Київ: Дух і Літера, 2005-2007.
14. Мовчан М.М. Самотність як феномен буття особистості: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009: 265.
15. Посттравматичний стрес: дорослі, діти та родини в умовах війни. матеріали міжнародної асамблеї. Міжнародне науково-практичне видання. Том І-ІІІ. Варшава-Київ, 2017: 2900.
16. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. Под ред. Р.Корсини, А.Ауэрбаха. СПб., 2003: 1096.

Секція 4. Актуальні проблеми етики, естетики та філософії культури

17. Самосознание и защитные механизмы личности: Хрестоматия. Самара: 2003: 656.
18. Социальная психология. Ш. Тейлор, Л. Пепло, Д. Сирс. СПб., 2004: 767.
19. Фльорко Л.Я. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006.
20. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя. Пер. с англ. Минск, 1998.
21. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. К., Ника-центр, М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002: 334.
22. Хамитов Н. Философия одиночества: Одиночество женское и мужское: опыт вживания в проблему. К.: Наук. думка, 1995: 172.
23. Хрипко С.А. Аксіологія освіти як таїна покликання і духовна сутність вартості буття. *Філософія освіти*. 2010. 1-2(9): 252-271.
24. Хрипко С., Омельченко Г. Феномен зрілої самотності як втілення життя і творчої спадщини Ханни Арендт. Київські філософські студії-2019. Матеріали наукової конференції 16-17 травня 2019 року: 220-224.
25. Хрипко С., Яценко Г. Комунікативна складова аксіології освіти як духовний феномен і праксеологічний інструмент подолання посттравматичного стресу в умовах війни. Посттравматичний стрес: дорослі, діти та родини в умовах війни. Міжнародне науково-практичне видання. Т. II. Варшава-Київ, 2017: 412-428.
26. Швалб Б.М., Данчева О.В. Одиночество: социально-психологические проблемы. К., 1991: 270.
27. Школа виживання в умовах війни. Частина третя. Стадії стресу. *Молодіжне перехрестя*. URL: <http://www.chasipodii.net/mp/article/2905/>
28. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк: Ключі, 1954: 157.